

Krystyna Czyżewska, Bogumiła Dziurdzik, Tadeusz Grabarczyk,
Andrzej Jankun, Krystyna Wasylikowa

WISIOR OPASANY TAŚMAMI BRĄZOWYMI
Z CMENTARZYSKA KULTURY WIELBARSKIEJ
I ZAGADNIENIE WYSTĘPOWANIA BEZOARÓW

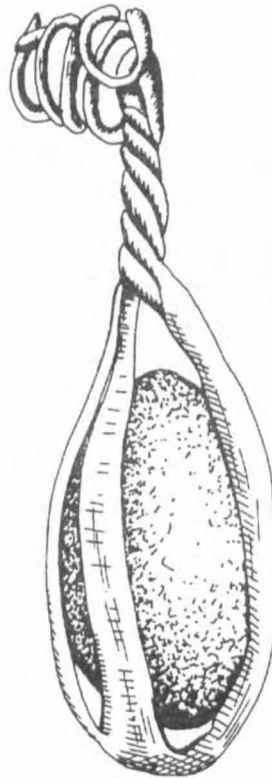
I

W 1984 r. na cmentarzysku leżącym w rezerwacie „Kręgi Kamienne” w Odrach, woj. bydgoskie, podczas badań kurhanu nr 26 odkryto pod brukiem kamiennym pochówek szkieletowy. W skład wyposażenia grobu wchodził m. in. wisior opasany taśmami brązowymi¹, który wstępnie został określony jako pestczak palmy (*Phoenix sylvatica*) i tak go opisano². Na podstawie innych przedmiotów występujących wraz z interesującym nas zabytkiem w jamie grobowej określono chronologię całego zespołu na początki fazy B2 (druga połowa I w n.e.). Autorka oznaczenia miała jednak wątpliwości odnośnie do poprawności ekspertyzy, ponieważ zdjęcia rentgenowskie nie ujawniły występowania pestki wewnątrz okazu. W rezultacie wisior został przekazany do Zakładu Paleobotaniki Instytutu Botaniki PAN w celu sprawdzenia oznaczenia. Po stwierdzeniu, że budujące wisior włókna nie są pochodzenia roślinnego okaz dostał się w ręce specjalistki, przez którą został ostatecznie oznaczony.

Wisior przedstawia obiekt owalny (rys. 1), lekko przyplaszczony, o wymiarach 35 × 18 × 12 mm. Składa się ze splątanych włókien, które wypełniają całe jego wnętrze. Na zewnątrz zachowały się resztki jakiejś substancji otaczającej włókna, która prawdopodobnie przynajmniej częściowo należała do wisiora, a nie pochodzi wyłącznie z wtórnego zanieczyszczenia. Na powierzchni widoczne są wyraźnie trzy podłużne rowki – odciski taśm metalowych – oraz zielonkawe ślady grynszpanu. Substancja oblepiająca włókna częściowo jest bezstrukturalna, w jednym fragmencie stwierdzono nieoznaczalną tkankę roślinną. Dokładne zbadanie włókien wykazało, że główną masę tworzą włosy rysia.

¹ B Górska, T. Grabarczyk, *Przyczynek do poznania kultury wielbarskiej*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1988, Folia archaeologica, nr 9, s. 23–29, tabl. II, 6.

² Tamże, s. 28, przyp. 12.

Rys. 1. Wisior z cmentarzyska w Odrach

II

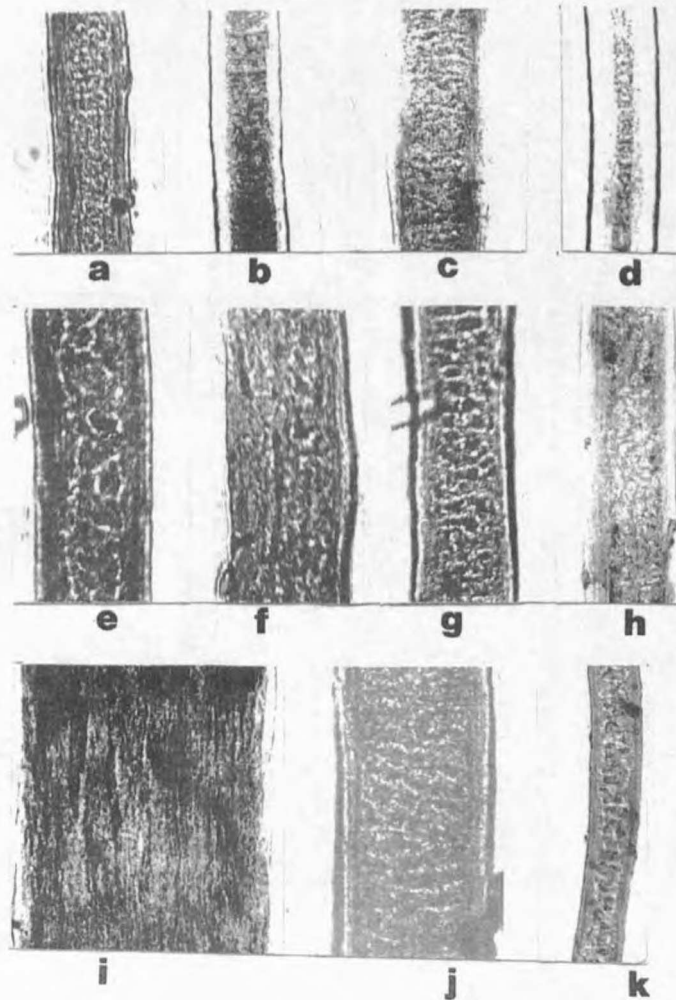
Wisior zbudowany jest głównie z włosów, aczkolwiek stwierdzono w nim również obecność włókien roślinnych nieznanego pochodzenia (tabl. II; IIe, f). Opierając się na zestawie trzech cech: budowy rdzenia włosowego, wzorach łusek powłoczki włosa i kształcie przekroju poprzecznego podjęto próbę identyfikacji gatunkowej znalezionych włosów, stosując metodę podaną przez M. C. Day³ i zmodyfikowaną przez B. Dziurdzik⁴.

³ M. C. Day, *Identification of hair and feather remains in the gut and faeces of stoats and weasels*, „Journal of Zoology” 1966, vol. 148, s. 201–217.

⁴ B. Dziurdzik, *Histological Structure of Hair in Gliridae (Rodentia)*, „Acta Zoologica Cracoviensia” 1978, t. 23, z. 1, s. 1–10; *taż*, *New localities of Birch Mouse, sicista betulina (Pallas, 1778) in Poland, discovered by histological analysis of hairs*, „Przegląd Zoologiczny” 1987, t. 31, z. 4, s. 527–532.

Tablica I

Fragmety włosów z medalionu, widoczna struktura rdzeni

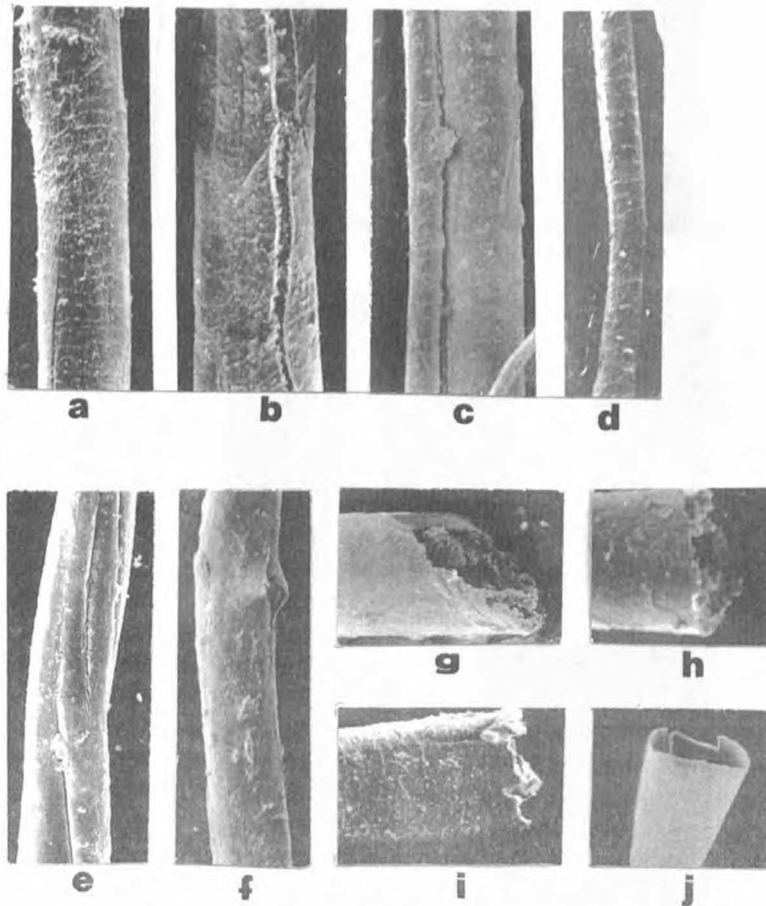

Z zewnętrznej warstwy wisiora uzyskano fragmenty włosów długości około 1–3 mm, na których przeprowadzono obserwację pod mikroskopem skaningowym aby określić strukturę powierzchniową włosów oraz pod mikroskopem świetlnym w celu zbadania budowy rdzenia włosowego.

Ponieważ włosy były silnie zabrudzone, a jednocześnie bardzo kruche i nie nadawały się do obróbki termicznej, czyli do oczyszczenia i prześwietlenia,

Tablica II

Wzory łusek powłoczki włosów wypreparowanych z zewnętrznej warstwy medalionu

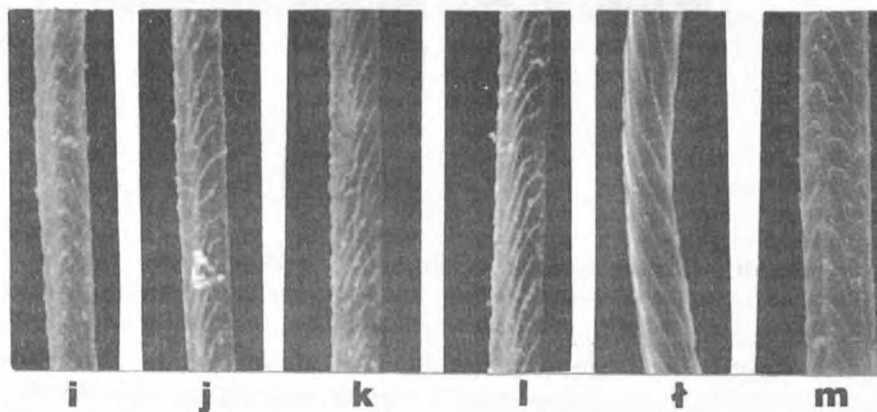
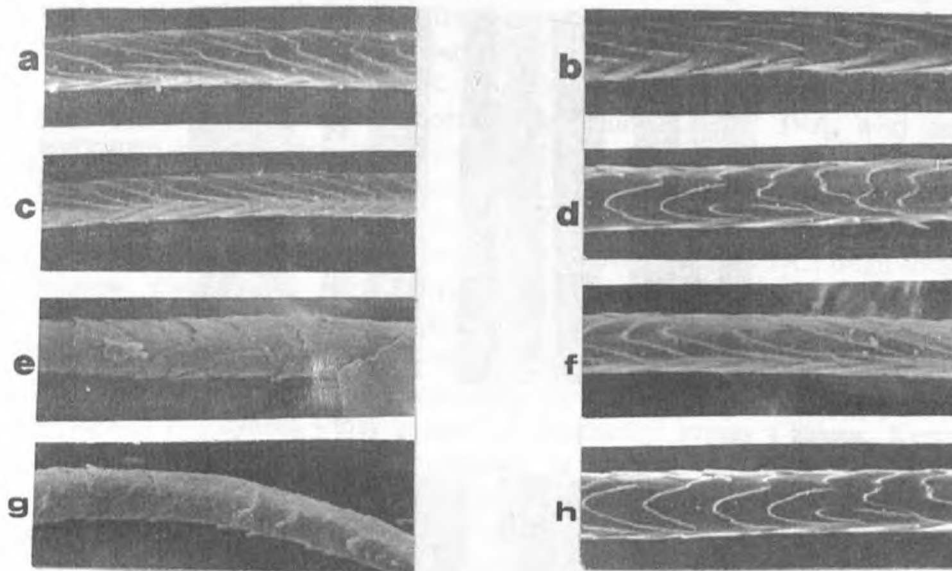

zbadanie budowy rdzenia było bardzo trudne. Niemniej jednak na niektórych fragmentach włosów rdzeń jest widoczny. Na jednym jest silnie pigmentowany i zapowietrzony, wygląda więc jak czarna rura, na innych widoczna jest – aczkolwiek słabo – struktura.

Na załączonej tabl. I(a-d) przedstawiono kilka fragmentów włosów o widocznym rdzeniu. Jest to rdzeń zwany drabinowym, przypominający rdzeń włosa dużych kotów, szczególnie rysia (*Felis lynx*). Niestety, przy dużym zabrudzeniu i bez prześwietlenia włosa zrobienie dobrej fotografii jest niemożliwe.

Tablica III

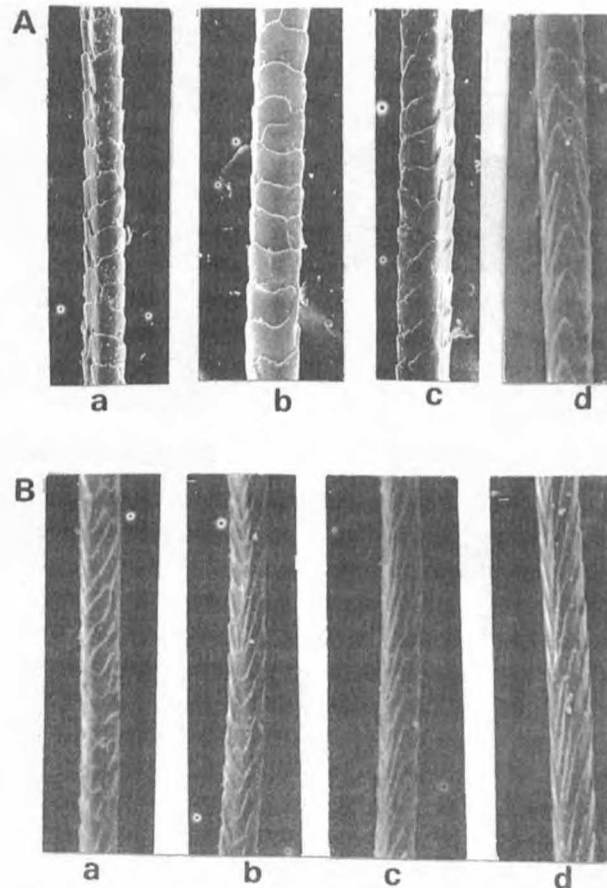
Fragment włosa gryzonia z widoczną zmianą wzorów (P – 200×)

Pod mikroskopem skaningowym zbadano budowę powłoczki włosów. Na wszystkich badanych fragmentach stwierdzono występowanie wzoru mozaikowego (tabl. IIa–d). Ponieważ wykonanie przekroju poprzecznego było niemożliwe ze względu na kruchość materiału, wykonano fotografie

Tablica IV

Dwa fragmenty włosów ze środka medalionu (P – 200×)

z „naturalnych” przekrojów, tj. miejsc ukruszenia się włosa. Przekroje te są okrągłe (tabl. IIg–i). Zestawiając trzy cechy: mozaikowy wzór powłoczki włosa, rdzeń drabinowy i okrągły przekrój poprzeczny z dużym prawdopodobieństwem można uznać, że są to włosy rysia (*Felis lynx*).

Pobierając próbki z głębszych warstw wisiora, oprócz opisanych wyżej włosów natrafiono na trzy fragmenty z pewnością należące do innego gatunku. Na tabl. IIIa–m przedstawiono pierwszy, najdłuższy, mierzący 6 mm długości włos o bardzo wyraźnym i zróżnicowanym wzorze kutikuli. Na załączonych fotografiach przedstawiono każdą, najmniejszą zmianę

wzoru na powierzchni włosa. Należy on z pewnością do gryzonia (*Rodentia*). Występujący na nim wzór ornamentowy (tabl. III d, h, m), tworząca się rynienka na włosie (tabl. III i, j, l), znaleziony przekrój włosa zbliżony do nerkowatego (rys. 3 j) oraz fragmenty rdzeni włosowych (tabl. I j, k) wskazują na mysz (*Mus musculus*).

Drugi fragment włosa (tabl. IV A, a-c) to prawdopodobnie odcinek poniżej tarczki włosowej z tworzącą się rynienką (tabl. IV A, a-c) oraz wyraźnym wzorem ornamentowym (tabl. IV A, d), wskazującym również na przynależność do myszy (*Mus musculus*).

Trzeci fragment włosa (tabl. IV B, a-d) przypomina wzorem włosy zającowatych (*Lagomorpha*). Ponieważ jednocześnie na niektórych fragmentach włosów stwierdzono wyraźny rdzeń kolumnowy, charakterystyczny dla zającowatych, można przyjąć, że są to włosy zająca.

Podsumowując należy stwierdzić, że wisior zbudowany jest przede wszystkim z włosów rysia, tworzących zbitą masę, w której sporadycznie występują pojedyncze włosy (raczej ich fragmenty) myszy i zająca. Kształt i budowa wewnętrzna wisiora wskazują, że może to być bezoar pochodzący od rysia. Jako ciekawostkę można podać przypadek opisany przez K. Karwowskiego⁵: otóż w Pienińskim Parku Narodowym w 1991 r. znaleziono martwego rysia; sekcja wykazała w końcowym odcinku dwunastnicy twór zbudowany z włosów otaczających kulę ołowianą, tzw. brenekę. Twór ten wywołał stan zapalny dwunastnicy, śledziony i trzustki, a w konsekwencji śmierć rysia. Prawdopodobnie był to tworzący się bezoar!

III

Krótką, encyklopedyczną definicją bezoaru brzmi: „Bezoary, arab. bezhar, rzekome kamienie jelitowe; kuliste twory powstające w żołądkach przeżuwaczy z niestrawionych cząstek, przede wszystkim z włosów zlizywanych przez zwierzę w czasie linienia lub też z włosków roślinnych; występują zawsze w zwacu kozy bezoarowej i lamy; w dawnej medycynie stosowane były jako środek przeciw truciznom (stąd polska nazwa strutka)”⁶. Poszukiwania w literaturze ukazały wielką różnorodność form obejmowanych tą nazwą i różnorodność ich zastosowania. Definicja ta nie jest w pełni wyczerpująca, bowiem tą nazwą określano:

⁵ K. Karwowski, *Samobójstwo rysia*, „Parki Narodowe” 1992, t. 2, s. 18.

⁶ *Wielka encyklopedia powszechna*, t. 1, Warszawa 1962, s. 740.

1. Patologiczne twory powstające w żołądku, żwaczu, jelitach lub przewodach żółciowych różnych zwierząt⁷. Niekiedy do bezoarów zaliczano także kamienie powstające w pęcherzu moczowym⁸. Do wyjątkowych przypadków należy zaliczyć powstawanie bezoarów w przewodzie pokarmowym człowieka⁹.

2. Bezoary jelenie (łzy jelenia). Jest to oleista wydzielina, łzawicy jeleni i danieli. Ciecz ta wydzielana jest w okresie noszenia poroża, a zwłaszcza w okresie rui¹⁰.

3. Bezoary jelenie jako stwardniałe twory o konsystencji rogu powstałe w wyniku zlepiania sierści przez wspomnianą poprzednio wydzielinę. Powstają w ten sposób gładkie, lśniące, żółtobrunatne kule z czarnymi żyłkami¹¹. Początkowo mają one odrażający zapach, który po pewnym czasie zanika i następnie nabierają przyjemnego aromatu¹². Myśliwi cenili ten bezoar jako środek zabezpieczający przeciwko chorobom zakaźnym¹³.

4. Bezoary de Goa; tak nazywano kuliki (gałki) wykonane np. z tragantu, tj. gumy otrzymanywanej z wydzieliny traganka (*Astragalus*), perfumowane piżmem i powlekane złotem w płatkach¹⁴. Używano ich w Indiach jako amuletu.

Ze względu na pochodzenie geograficzne wyróżniano:

1. Bezoary wschodnie (arabskie, perskie)¹⁵. Były one wysoko cenione. Pochodziły ze świata śródziemnomorskiego i kręgu irano-indyjskiego¹⁶. Do tej grupy zaliczano bezoary pozyskiwane z kóz bezoarowych (*Capra aegagrus* Gmel). Określano je jako bezoary właściwe¹⁷. Ponadto do grupy tej włączano także bezoary z jeżozwierzy (*Hystrix cristata*)¹⁸, które były bardzo cenione jako niezawodny środek przeciwko zarazie¹⁹. w Niemczech bezoary wschodnie były stosowane jako środek przeciw dolegliwościom żołądkowym, bieguncce, zawrotom głowy, zatruciom, dżumie, epilepsji itp.

2. Bezoary zachodnie (bezoary amerykańskie, bezoary Nowego Świata) pochodziły z lam wikunii, jeleni i innych zwierząt roślinożernych, jednak

⁷ L. Rządkowski, *Encyklopedia farmaceutyczna*, Poznań 1937; R. Toellmer, *Illustrierte Geschichte der Medizin*, Bd. 3, Salzburg 1990.

⁸ *Encyklopedia powszechna*, wyd. S. Olgelbrand, Warszawa 1860.

⁹ F. Kokot, *Choroby wewnętrzne. Podręcznik dla studentów*, Warszawa 1979.

¹⁰ S. Hoppe, *Słownik języka łowieckiego*, Warszawa 1981.

¹¹ *Encyklopedia powszechna*, wyd. S. Olgelbrand, Warszawa 1872.

¹² *Encyklopedia powszechna*, wyd. S. Olgelbrand.

¹³ *Encyklopedia powszechna*, wyd. S. Olgelbrand; *Encyklopedia powszechna*, wyd. M. Olgelbrand; *Encyklopedia powszechna*.

¹⁴ Wyd. Rządkowski, *Encyklopedia farmaceutyczna*.

¹⁵ *Encyklopedia powszechna*, wyd. S. Olgelbrand.

¹⁶ Toellmer, *Illustrierte Geschichte...*

¹⁷ M. T. Houtsma, A. Schaade, *Enzyklopaedie des Islam*, Leiden 1908.

¹⁸ *Meyers Kleines Konversations-Lexikon*, Leipzig 1908.

¹⁹ *Encyklopedia powszechna*, wyd. S. Olgelbrand.

przywożone do Europy nigdy nie osiągnęły takiego powodzenia jak bezoary wschodnie²⁰.

3. Bezoary niemieckie (bezoary europejskie), które były szczególnie cenione na terenie Niemiec. Były one pozyskiwane z kozic (*Gemsekugeln*). Określano je niekiedy jako *Aegagropilae* lub *Pilae Rupicaprarum*. Występowały jako kulki spilśnionych włosów zlepionych śluzem i barwnikami żółciowymi. Stosowano je jeszcze w XVIII w. jako leki przeciw padaczce, migrenom oraz dolegliwościom artretycznym²¹. Oprawione noszono jako amulety²².

W handlu pojawiały się także kulki wykazujące zewnętrzne podobieństwo do bezoaru niemieckiego. Określano je jako *Aegagropilae marine* – zbudowane były z zielonych glonów (*Cladophora*)²³.

Ze względu na pochodzenie z określonego zwierzęcia wyróżniano²⁴:

- 1) *bezoar bovis* – kamienie żółciowe pochodzące z *Bos taurus*,
- 2) *bezoar bubalis* – kamienie żółciowe bawołu (*Bos bubalus*),
- 3) *bezoar porci* – kamienie żółciowe jeżozwierza (*B. malaccensis*, *bezoar hystricus*),
- 4) *bezoar simiae* (kamień małpi, gałki małpie) pochodzący od *Balbium cynocephalum*.

Ze względu na składniki budujące bezoary wyróżniono:

1. Trichobezoary (pilobezoary) tworzące się przez spilśnianie i zbijanie w kule zlizywanych i połykanych włosów, do których dołączają się włókna roślinne i resztki pokarmów. Ten typ bezoaru jest często spotykany²⁵. Ukształtowane bezoary są kuliste lub jajowate. Powierzchnia ich jest często przesycona śluzowatą masą, która twardniejąc tworzy gładką, błyszczącą otoczkę²⁶.

2. Fitobezoary (bezoary roślinne) składające się ze zbitych części roślinnych i fosforanów amonowo-magnezowych oraz niestrawionych resztek pokarmu. Są one bardzo lekkie, wielkość ich waha się od 2 do 30 cm. Wewnątrz bezoaru często występuje ciało obce lub zagłębienie wypełnione ziemią, na powierzchni zaś odkładają się substancje mineralne. Powstają w ten sposób formy pośrednie (mieszane) zwane kamieniami rzekomymi

²⁰ Toellmer *Illustrierte Geschichte...*

²¹ Rządkowski, *Encyklopedia farmaceutyczna*.

²² L. Hansmann, L. Kriss-Rettenbeck, *Amulet und Talisman. Erscheinungsform und Geschichte*, München 1966.

²³ Rządkowski, *Encyklopedia farmaceutyczna*.

²⁴ L. Wiorogórski, G. Zajączkowski, *Lexicon Synonymorum Pharmaceuticorum in linguis latina, germanica, anglica, gallica, polonica et rusica*, Varsoviae 1892.

²⁵ K. Nieberle, P. Cohrs, *Szczegółowa anatomia patologiczna zwierząt domowych*, Warszawa 1968.

²⁶ *Wietierinarnaja Encykłopedija*, t. 1, 1958.

(pseudoenterolity) lub półkamienie (hemienterolity). Powierzchnia fitobezoarów może być pokryta cienką lub nawet kilkucentymetrową twardą otoczką fosforanów magnezowo-amonowych²⁷.

3. Kamienie bezoarowe wg niektórych autorów²⁸ były najczęściej stosowane w lecznictwie. Należy jednak podkreślić, iż terminem tym często określane są wszystkie typy bezoarów, bez względu na ich pochodzenie²⁹.

Kamienie bezoarowe (w szerszym tego słowa znaczeniu) występują w przewodzie pokarmowym m. in. przeżuwaczy, koni, świń, psów i szeregu innych gatunków zwierząt. Dochodzą one niekiedy do 2,5 kg i mogą spowodować śmierć zwierzęcia.

Warto wreszcie zaznaczyć, że w starych farmakopejach, czyli spisach używanych leków, w tzw. grupie *bezoardica* umieszczono również korzeń bezoarowy (*Radix Contrayerbae*). Nazwą tą określano korzenie dwu południowoamerykańskich roślin: *Dorstenia contrajerva* i *Dorstenia brasiliensis*. Stosowano je jako środek napotny przy leczeniu ran powstałych po ukąszeniu węża³⁰.

Bezoary były w Europie wysoko cenione od czasów starożytnych do XVIII w. Wydany w 1701 r. leksykon Sommerhoffsa³¹ wymienia szereg leków bezoarowych. Na Wschodzie ceniono bezoary aż do końca XIX w.³² Znane są one z opisów Arystotelesa, który daje próbę wyjaśnienia ich działania³³. Pliniusz określa je jako „*gemae hyaniae*”³⁴. Bezoary były modne w Europie szczególnie w okresie średniowiecza, ponieważ propagowali je lekarze arabscy. Znane są okresy, w których bezoary osiągnęły cenę w złocie równą ich dziesięciokrotnej wadze³⁵. Miały one chronić ich właścicieli przed zarazą (zwłaszcza ospą), ale stosowano je przede wszystkim jako skuteczny środek przeciw wszelkiego rodzaju truciznom³⁶. Ze względu na wielką wartość rynkową zarówno bezoary, jak i przygotowane z nich tynktury były często podrabiane³⁷. Podawane są sposoby na odróżnienie prawdziwych bezoarów od falsyfikatów³⁸.

²⁷ Nieberle, Cohrs, *Szczegółowa anatomia...*

²⁸ Toellmer, *Illustrierte Geschichte...*

²⁹ *Bolszaja Sowietskaja Encyklopedija*, t. 3, Moskwa 1970.

³⁰ *Wielka powszechna encyklopedia ilustrowana*, Warszawa 1982; *Żyżń rastienii*, ed. A. L. Takhtajan, Moskwa 1980; M. Nowiński, *Dzieje upraw i roślin leczniczych*, Warszawa 1983.

³¹ J. C. Sommerhoff, *Lexicon pharmaceutico-chymicum latino-germanicum, germanico-latinum*, b.m.w., 1701.

³² Hautsma, Shaade, *Enzyklopedie des Islam*.

³³ Tamże.

³⁴ J. Tuwim, *Tajemnice amuletów i talizmanów*, Warszawa 1990.

³⁵ L. Speene, *An encyklopedia of occultism*, New York 1960.

³⁶ Tamże; B. Koskowski, *Zarys historii leków. Przyczynek do historii farmacji*, Biblioteka „Wiadomości Farmaceutycznych”, t. 25, Warszawa 1935.

³⁷ Koskowski, *Zarys historii...*

³⁸ E. Hoffmann-Krayer, *Handwörterbuch des Deutschen Aberglaubens*, Bd. 1, Berlin 1927; Kokot, *Choroby wewnętrzne...*; Tuwim, *Tajemnice amuletów...*

Bezoary noszono jako amulety, przykładano je do ran lub do bolących części ciała, przyjmowano je też jako leki wewnętrzne, albo w postaci proszku, albo po zmieszaniu sproszkowanego bezoaru z innymi substancjami³⁹. Przygotowywano również bezoarową tynkturę, czyli alkoholową lub wodną nalewkę także stosowaną jako lekarstwo⁴⁰. Niekiedy połykano je w całości⁴¹ lub zanurzano w napojach⁴². Przykładem zastosowania bezoarów do celów leczniczych może być recepta, zgodnie z którą oczyszczony i sproszkowany bezoar dodawano do soku z ruty i stosowano jako lek przy dolegliwościach głowy, a z dodatkiem soku z boćwiny miał być skutecznym lekiem przy epilepsji⁴³. W przypadku zatruc stosowano wino z dodatkiem sproszkowanego bezoaru⁴⁴. Miały one także zastosowanie jako barwniki⁴⁵.

Bezoary pełniące funkcję amuletów były niekiedy oprawiane w złoto lub srebro, zdobione filigranem oraz szmaragdami i rubinami. Mniejsze bezoary były noszone na szyi⁴⁶, a większe przechowywano w domach. W wielu muzeach bogato oprawione bezoary eksponowane są jako wspaniałe przykłady sztuki zdobniczej⁴⁷.

Według wierzeń ludowych np. z terenu Niemiec bezoary były niezawodnym środkiem przeciw truciźnie⁴⁸. Jeżeli ktoś nosił przy sobie bezoary, stawał się odporny na ciosy i na zranienia. Miały one chronić przed niemal wszystkimi chorobami i przed złymi duchami. Gdyby ktoś przerzucił bezoar przez mur jakiegoś obejścia, mógł wówczas poznać wszystkie tajemnice danego domu. połączane bezoary noszone w woreczku miały chronić osobę przed niebezpieczeństwami burzy. Wielu autorów przytacza szereg legend związanych z genezą bezoarów⁴⁹.

J. Rostafiński⁵⁰ uważał, że bezoary musiały być dobrze znane na ziemiach polskich, skoro S. Falimirz w 1564 r. w pracy *Ziola i ich moc...* pisze: „Ma mocz ten kamień dziwną na przeciw jadom. Bowiem gdy kto jest struty, a ten kamień połknie, który połkniony trafi jelita jako, że owego, które się w jelita wpogóło wygasza a potem przez spodek wynidzie a za się

³⁹ *Encyklopedia powszechna*, wyd. S. Oigelbrand; L. Mez-Mangold, *A history of drugs*, Basel 1971; Toellmer, *Illustrierte Geschichte...*

⁴⁰ Hoppe, *Słownik...*

⁴¹ S. Falimirz, *O ziołach y moczy gich...*, Cracoviae 1534.

⁴² Toellmer, *Illustrierte Geschichte...*

⁴³ Hoffmann-Krayer, *Handwörterbuch...*

⁴⁴ Mez-Mangold, *A history...*

⁴⁵ *Webster's third new international dictionary*, ed. Ph. B. Gove, Springfield 1976.

⁴⁶ Speene, *An encyklopedia...*

⁴⁷ Hansmann, Kriss-Rattenbeck, *Amulett...*; Mez-Mangold, *A history...*

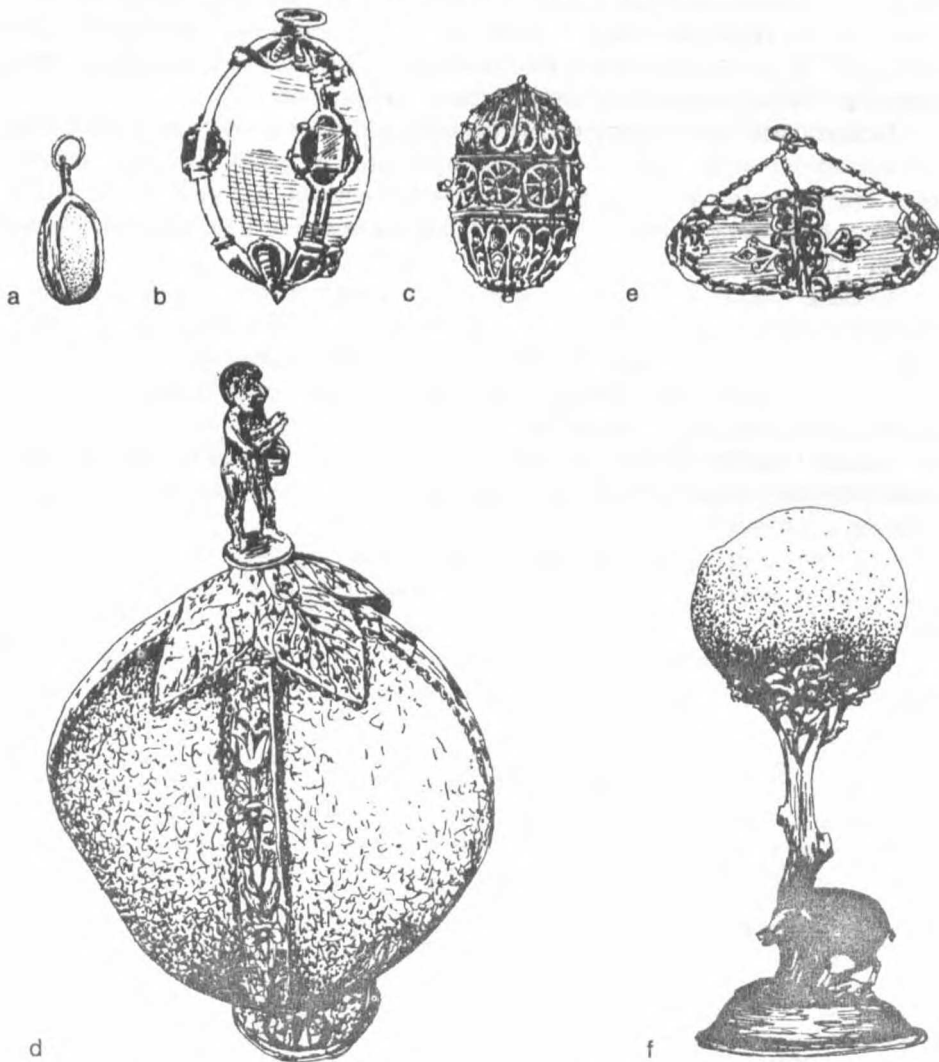
⁴⁸ Hoffmann-Krayer, *Handwörterbuch...*

⁴⁹ B. Chmielowski, *Nowe Ateny albo Akademia wszelkiej Scyencyi pełna...*, 1745; Houtsma, Shaade, *Enzyklopedie des Islam*; Speene, *An encyklopedia...*

⁵⁰ J. Rostafiński, *Średniowieczna historia naturalna. Symbola ad historiam naturalem medii aevi*, Kraków 1900.

Tablica V

a – mały bezoar (Gamskugel) w oprawie wykonanej przez kowala, b – bezoar w złotej oprawie z czterema dużymi i ośmioma małymi szmaragdami (ok. 1570–1580), c – bezoar oprawiony w srebrny pozłacany filigran (XVII w.), d – duży bezoar oprawiony w pozłoczone srebro, na szczycie figurka Bachusa (1650 r.), e – bezoar oprawiony w srebrny pozłacany filigran (1756 r.), f – bezoar oprawiony jako drzewo, u podstawy figurka dzika: całość ze złota (XV w.).
Wszystkie okazy są wielkości naturalnej

Źródło: L. Hanssmann, L. Kriss-Rettenbeck, *Amulett und Talisman. Erscheinungsform und Geschichte*, München 1966.

schowan będzie, a gdy co jadowitszego ukąsi tedy pomaga. Ograszki [tzn. dreszcze] leczy zły żołądek i nerki naprawia. Jeżeli kto będzie oną rzecz pić, w której ten kamień bywa omyty⁵¹.

O tym, że jeszcze w końcu XVII w. termin „bezoar” musiał być w Polsce znany szerokim kręgom świadczy to, iż W. Potocki w sztuce *Historia o Argenidzie królownie sycylijskiej* (wyd. 1669) używa zwrotu: „proźne bezoary po czasie⁵²”.

IV

Nie sposób określić dokładniej funkcji, jaką pełnił odkryty w zespole grobowym z Odrów wisior bezoar. Czy mógł służyć jako panaceum przeciw różnym dolegliwościom? Czy chronił przed złymi mocami? Możemy jedynie sformułować ogólne stwierdzenie, że mamy do czynienia z rodzajem talizmanu (amuletu), który pełnił jednocześnie rolę ozdoby stroju. Jest on jednym z najstarszych tego typu zabytków. Podobne wisioły opasane taśmami brązowymi zawierały szklane i bursztynowe kulki, muszle kauri, a nawet pancerze jeżowca. Znane są one w okresie rzymskim z kręgu nadłabskiego⁵³, kultury przeworskiej (Kryspinów, grób 74)⁵⁴ i kultury luboszyckiej⁵⁵. Najwięcej egzemplarzy pochodzi z Pomorza⁵⁶.

To unikalne odkrycie rzuca również nieco światła na sposoby zdobywania pożywienia poprzez polowanie. Stanowi także interesujący przyczynek do częściowego poznania występującej w okresie rzymskim fauny pomorza.

Zakład Geobotaniki i Ochrony Przyrody
Uniwersytetu Łódzkiego

Instytut Systematyki i Ewolucji Zwierząt
PAN w Krakowie

Instytut Archeologii
Uniwersytetu Łódzkiego

Zakład Cytologii i Embriologii Roślin
Uniwersytetu Jagiellońskiego

Instytut Botaniki
PAN w Krakowie.

⁵¹ Falimirz, *O ziołach...*

⁵² Według M. S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1807.

⁵³ M. Tempelmann-Mączyńska, *Das Frauentrachtzubehör des Mittel- und Osteuropäischen Barbaricum in der Römischen Kaiserzeit*, Kraków 1989, s. 104.

⁵⁴ Tamże, s. 59.

⁵⁵ G. Domański, *Kultura luboszycka między Łabą a Odrą w II-IV wieku*, Wrocław 1976, s. 36.

⁵⁶ Górska, Grabarczyk, *Przyczynek...*, przyp. 16.

*Bogumiła Dziurdzik, Krystyna Czyżewska, Tadeusz Grabarczyk,
Andrzej Jankun, Krystyna Wasylkowa*

A PENDANT ENCIRCLED WITH BANDS FROM A WIELBARK CULTURE CEMETERY
AND THE PROBLEM OF THE OCCURRENCE OF BEZOARS

A pendant encircled with bronze bands was found in 1984 during the excavations of barrow 26 in the cemetery at Odry. The grave, which has yielded the pendant, is dated to the second half of the 1st century AD. At first the object in question was thought to be a palm stone (*Phoenix sylvatica*). Thorough analysis, however, has shown that it is a bezoar, i.e. a globular formation produced in the stomachs of ruminants. The bezoar from Odry was composed of the hair of lynx, hare and mouse. Bezoars were worn as amulets all over medieval and modern Europe. They usually served as protection against all sorts of illnesses and complaints, notably poisoning. The find from Odry would thus represent the earliest antidote known.